

CASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
ZAGREB, TRAVANJ 1968. GODIŠTE XV

STILOGRAFSKE PRAVOPISNE I GLASOVNE OSNOVE ŠENOINA IZRAZA

Vatroslav Kalenić

August Šenoa – izuzetan književni lik hrvatske književnosti 19. stoljeća – često je bio temom najrazličitijih književnopovijesnih i kritičkih ispitivanja hrvatskih, jugoslavenskih pa i stranih književnih historičara, kritičara i povjesničara, tako reći od prvih dana izlaženja njegovih djela. Njegovo izuzetno opširno i raznovrsno djelo našlo se u središtu mnogih popularnih i naučnih članaka, koje su nadahnule različite namjere: stranačka pripadnost, političko svojatanje, književni pokreti i stilovi, jubilejna, antologijska i pedagoška informacija, rigorozno znanstveno nastojanje. U tome šarolikom spletu objektivnog i subjektivnog pristupa, što se proteže u osamdesetogodišnjem razdoblju, u mijeni pobuda, shvaćanja, analiza i sinteza, postupaka i informacija, metoda, osobnih, političkih, poučnih i znanstvenih kriterija – Šenoin stvaralački život, njegovo djelo doživjeli su raznovrstan opis i interpretaciju. Takva se situacija, razumljivo, odrazila i na rezultatima. Različite naše, a i strane djelatnosti, koje su se sa stručnih polazišta srele sa Šenoinim djelom, dale su nam u ruke podatke što idu od prijateljske naklonosti i obljetničkoga zanosa do neprijateljske strasti, i od prijateljske nenaklonosti do trijezna sabiranja Šenoinih vrednota u različitim gledištima: i u književnom i kritičarskom grču i u smirenoj naučnoj akribiji.

Pa ipak, među otprilike tisuću različitih članaka o Šenoi i njegovu radu, nema djela koja bi obrađivala njegov jezik kao osobitu ili središnju temu filološkoga ili lingvističkog raspravljanja. Istina, još 1889. godine Kerubin je Šegvić stavio pretenciozni naslov jednom svom članku: »Stil i jezik Šenoinih romana«. Ali se u njemu više govori o »ljepotama« i »milozvučju« Šenoina jezika negoli o stvarnim pojavama jezika i stila, uzevši ih bilo u gramatičkim ili

u filološkim, lingvističkim ili stilističkim odnosima.¹ To se općenito može reći i za kasnije pokušaje i osvrte na taj sloj Šenoina djela, npr. za kritičke ocjene Vladoja Dukata, Stjepana Tropscha, Milutina Nehajeva, Antuna Barca,² i za još neke. Naša zakašnjelost, a na nju i inače nije tako teško naići, možda je očitija u činjenici da nismo imali ni jednostavna filološkog opisa Šenoina jezika, ni uobičajene filološke kritike, barem pojedinih njegovih djela, izuzevši započete, ali nedovršene Jagićeve eksplikacije Šenoina leksika u Prosjaku Luki.³ Na ovo je u mnogome utjecala nesretna okolnost što su se Šenoini tekstovi prepravljali i pripravljali za pojedina izdanja, ali ne samo pravopisno u duhu naših pravopisnih prilika i neprilika u posljednjih šezdeset godina. Mnogi popravci Šenoina jezika odnosili su se i na isključiva jezična pitanja, i tako smo Šenou čitali u tekućim rečenicama moderne književne norme, ali uz cijenu gubitka ponekih izvornih osobina Šenoina jezika.⁴ To je za filološku ili za kakvu drugu jezičnu analizu bilo neprihvatljivo. I da bi se te nesretne okolnosti još više pojačale, Šenoini su rukopisi gotovo potpuno izgubljeni ili su gotovo sasvim nepristupačni. Tako je bilo potrebno, za bilo koju obradu Šenoina jezika, uzimati u obzir samo posljednja izdanja Šenoinih tekstova koja su objavljena za njegova života, oslanjajući se na najprirodniju činjenicu: naime da je na tim izdanjima sudjelovao i sam Šenoa.

No, iako možemo naći razloge za opravdanje ovakva odnosa prema jezičnom sloju Šenoina stvaralaštva, same će činjenice postaviti svakoga ispitivača pred nekoliko načelnih problema, heterogenih po metodološkim kriterijima: da li Šenoin jezik opisati u njegovoj povijesnoj perspektivi prema njegovim prethodnicima, ili prema njegovim suvremenima, ili prema njegovim nasljednicima, ili pak prema suvremenoj književnoj normi? Svaki od tih kriterija zahtijevat će određivanje još čitava niza graničnih tačaka da se izbjegne nekorisna i nepotrebna svezremenost ili sveobuhvatnost.

I na području izraza ispitivač će se naći pred sličnim dilemama: ako je i nedvojbeno da Šenoinim tekstovima mora prići sa suvremenom stilističkom perspektivom, onda će mu se, korak dalje, ponuditi nekoliko suvislih siste-

¹ Kerubin Šegvić: *Stil i jezik Šenoinih romana*, Hrvatska, Zadar, 16. XI 1889. Šegvić npr. ovako prosuduje: »Tu se vrtiš u zraku zaokupljenom svjetlošću i miomirisom: gladka riječ, ljubka fraza, lak i okretan govor zanaša te, začara te potpuno, obuzme ti svijest. Reko ko što mu drago, ovaj čovjek poznavao je svoj jezik, a ne samo poznavao već ugledio, da može pristati najfinijem narodu, najukusnijem salonu, a malo koji hrvatski pisac mogao bi se takmiti s njime.«

² Vladoje Dukat: *August Šenoa kao pisac feljtona*, Vienac, 1894; Stjepan Tropsch: *August Šenoa kao pripovjedač*, *Nastavni vjesnik*, Zagreb, 1922; Milutin Cihlar Nehajev: *Čim da proslavimo Augusta Šenou? Djela Milutina Nehajeva*, sv. I, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*; Antun Barac: više članaka. Sve su ovo fundamentalni prilozi u proučavanju Šenoina stvaralaštva, ali se ni u jednom Šenoin jezik i njegove funkcije ne promatraju iz jezične perspektive.

³ Vatroslav Jagić: *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948.

⁴ Među neanonimnim popravljateljima Šenoina jezika nalazimo Franju Markovića, Hugu Badalića, Milana Šenou, Isu Velikanovića, Antuna Barca, Ljubomira Marakovića, Slavka Ježića.

ina, počevši od domaćeg stilističkog eklekticizma do stranih stilističkih metoda. Tako, prije svega, prije no što uspješno ili neuspješno riješi ove načelne probleme, ispitivač će se odjednom naći u vremenskim odnosima koji se u povijesti lingvistike protežu u vremenu od preko sto godina.

Na stranu, u ovom trenutku, presuda o vrijednostima ili koristima koje su pojedini lingvistički pravci donijeli suvremenom svijetu, utemeljujući tu presudu bilo subjektivnim sklonostima prema jezičnoj supstanciji i cilju u njenu ispitivanju, ili pak utemeljujući to konkretnim povijesnim podacima koje su donijele pojedine lingvističke metode. Samo ipak – u krajnjoj sumnji u kojoj će se naći svaki ispitivač jezika prošlosti – vjerojatno će se ustaliti mišljenje o pozitivnim i konkretnim rezultatima koje može donijeti čist i jasan opis, a isto tako i pozitivne vrijednosti koje su na području afektivnoga u jeziku donijeli gotovo svi stilistički sistemi ili škole novijega doba. U tom trenutku posao ispitivača umnogome postaje olakšan, pa i ta naoko nezdržljiva zajednica lingvističkih metoda 19. i 20. stoljeća postaje zapravo mogućom podlogom za konkretne jezične rezultate.

Šenoin izraz, kao neodvojivi elemenat njegova stvaralaštva, njegove umjetničke vrijednosti, njegove današnje trajnosti i postojanosti, trebalo je podvrći analizi funkcionalnih vrednota; ono što je Šenoa govorio i ono kako je govorio bilo je potrebno suočiti s njegovim individualnim i vlastitim formama kojima se pojedini iskazi toga izraza pojavljuju, ali i s općenito prihvaćenim formama, navikama i klišejima, koji su, mimo Šenoe, postojali u hrvatskoj književnosti i publicistici i koji su, poneki od njih, doprli i do naših dana. I ovaj presjek, nužno, morao je dobiti svoj povijesni podtekst, objektivnoga ili subjektivnoga karaktera, u odnosu Šenoino vrijeme – naše vrijeme. Zbog naravi posla nužno je, međutim, bilo da se on oblikuje prema jezičnim kategorijama.

Izbor ovoga osnovnog zadatka nije mogao, naravno, biti potpuno »čist«, pa se usputno, dakako, javljaju i problemi i rješenja iz drugih područja. Inzistiranje, međutim, na ovom zadatku osigurava, po mom mišljenju, postignuće najvažnijih praktičnih ciljeva kada se osjeti potreba da se Šenoin jezik uključi u današnjicu. Ali ujedno jasno pokazuje kako se time ne iscrpljuju mogućnosti oko daljnjih ispitivanja Šenoina jezika i izraza, u traženju drugih osobina i vrednota, ako se potreba za takvim osobinama i vrednotama pojavi u stvarnosti.⁵

Već je prije bilo rečeno da se u proučavanju izraza Šenoinih tekstova sam po sebi nametao zahtjev kako te probleme treba prvenstveno ispitati u svojim jezičnim formama, u onome što je tipično za samu kategoriju, a zatim i u onome što je pojedinoj kategoriji dodavalo Šenoino vrijeme ili sam Šenoa. Polazeći od činjenice da je u svaku jezičnu kategoriju moguće unijeti potpun

---

⁵ U nas su npr. gotovo sasvim nepoznati postupci kvantitativne (statističke) lingvistike, i rijetko se gdje možemo oslanjati na podatke što ih donose brožani odnosi.

ili djelomičan afektivan dodatak, a da su neke kategorije apsolutno u službi afektivnosti te su nezamislive ili nemoguće izvan ove službe, analiza se mora pozabaviti s nekoliko slojeva mogućih vrijednosti: a) apsolutnim afektivnim kategorijama, b) Šenoim individualnim dodacima, c) problemom manire, tj. dodacima koje ostvaruje epoha. Kao poseban elemenat treba uzeti u obzir i probleme razlike između pisanoga i govorenoga jezika. Ovakvo raslojavanje na području izraza osigurava, po mom mišljenju, nekoliko prednosti: pravo značenje književne i umjetničke vrijednosti nekoga djela ostvaruje se, u svojim jezičnim odnosima, na svim onim mjestima gdje je afektivnost primarni sastavni dio u vrijednosti riječi; analiza će ostati na području jezika ako se pozabavi onim jezičnim kategorijama koje su virtualno afektivne; izlučivanjem tih virtualnih kategorija postaju vidljivi Šenoini dodaci odnosno pokušaji; na isti način odvajaju se i problemi manire u svojim određenim jezičnim znakovima. Tako se stilografija zaustavlja onoga trenutka kad se nađe u dodiru s vrijednostima drugih područja, npr. ideologija, filozofskih sistema, političkih, povijesnih, nacionalnih i religioznih vrijednosti, kod kompozicije, fabule, sadržaja itd. Sve su to doduše kategorije koje bitno sudjeluju u strukturi književnoga umjetničkog djela, ali njihovo razvrstavanje i valorizacija ne podliježu ponašanju osnovnih jezičnih kategorija. Na taj se način dobivaju osnovni pojmovi: jezični elementi – izvanjezični elementi, pa stilografija ove druge probleme može prepustiti stilistici odnosno stilistikama, bilo koje atribute da one preuzmu.

U klasifikaciji, iznošenju i sređivanju jezičnih pojava Šenoina jezika može se nazreti čitav niz osnovnih jezičnih znakova karakterističnih za Šenoin jezik, ali i za jezik 19. stoljeća. Sasvim određene jezične osobitosti omogućuju da se nađe i odredi Šenoino mjesto u razvitku hrvatskoga književnog jezika, da se usporedi Šenoin jezik s jezikom ostalih hrvatskih pisaca i da se – u jednoj široj sintezi – odvoje pojave koje su bile karakteristične za pojedini stupanj razvitka hrvatskoga književnog jezika od onih pojava koje su, sve do naših dana, ostale stalna osobina hrvatskosrpskoga jezika. Ta mogućnost za širu povijesnu usporedbu ostaje najvažnijom potrebom ovakvih radova. Pri analizi umjetničkoga Šenoina izraza težište je postavljeno na jezične osnove toga izraza, uz osnovnu formulaciju: ako je i književno umjetničko djelo jezično djelo, onda pri proučavanju toga djela treba početi od osnovnih vrijednosti, onako kako ih je ostvario autor. Takvo proučavanje zahtijeva i osnovno spoznavanje virtualnih jezičnih kategorija.

Konkretna primjena stilografskih kriterija na Šenoin izraz, kako je on ovdje shvaćen, potvrđuje općenito prihvaćene estetske sūdove o Šenoim, dobivene intuicijom i velikom mjerom ukusa, ali ne i dokazane jezičnom analizom. Ona pokazuje na kojim se mjestima lomi Šenoim stvaralački akt, u čemu je Šenoim zastario i na kojim će mjestima smetati današnjem čitaocu. Ali, s druge strane, ona pokazuje i mjesta Šenoime snage, njegovu sposobnost

za oblikovanje doživljenoga dokumenta – kako se on javlja i postoji u svome jezičnom dijelu. Takva analiza ujedno pokazuje u kojoj se mjeri Šenoa uključuje u suvremeni književni izraz i zbog čega, s jezične strane uzevši, možemo govoriti o njegovu stogodišnjem trajanju:

Stilografske upotrebe velikoga slova, prema pravopisno uobičajenom malom slovu, u određenim kategorijama, u Šenoa nema. Šenoa doduše poznaje stilografiziranu pravopisnu kategoriju: veliko slovo zbog poštovanja, i upotrebljava je u pjesmi Biskupu J. J. Strossmayeru (Vienac, VII, Zagreb, 1875), npr. *Odkad Ti nam sinu* (str. 603), ali nema primjera da je upotrebljava onako kao kasniji književnici.⁶ U Prosjaku Luki nalazi se u razgovoru osoba: Vi, Vaš, Vam: *Vi Maro ništa? Bar u Vašoj kući ima božjeg blagoslova* (Prosjak Luka, Zagreb, 1879, str. 43). Inače, za Šenoine se tekstove, uz veliko i malo slovo, općenito može reći da mogućnost afektivnih modifikacija treba primati s rezervom. S obzirom da su rukopisi izgubljeni, teško je, ili nemoguće, utvrditi što je Šenoino, a što nije.

Svi su Šenoini tekstovi napisani ijekavski, ali ima i ekavskih oblika. Najčešći je to slučaj kod rime. Ako uzmemo u obzir da je zbog metra ili rime Šenoa često žrtvovao glasovni lik neke riječi, kako su to dopuštale tadašnje poetike, onda se ekavski oblik nudio, tako reći, sam po sebi:⁷

Slave bi ti vienac, dušo, spleo / Za imendan na dar ti doneo (Tri soneta od Š., Slavonac, I. Požega, 1863, str. 337); *Grliti te ruka nesme* (rima: pjesme; Brojanice, Naše gore list, IV, Zagreb, 1864, str. 210); *Koju ruku dirnut nesme* (Srce pjesnikovo, Glasonoša, V. Beč 1865, str. 19).

---

⁶ Npr. Krležina distribucija velikoga slova, izvan pravopisnih normi, pokazuje šaroliku skalu s različitim značenjima: ironija, satira, patetika, sarkazam, natprirodnost u ekspresionističkom smislu, itd.

Nepoznat Netko donio je Jesen
U Sjevernu Sobu

(M. Krleža, Jesenja pjesma)

⁷ Oponašajući štimung vojničke pjesme, i Dragutin će se Tadijanović, mnogo godina nakon Šenoa, naći u situaciji da iskoristi geografsku obilježenu naših govora. Iako je Šenoin postupak sasvim formalne naravi, i u značenju drukčiji od Tadijanovićeve, za obojicu je ipak značajan osjećaj za ovakvu mogućnost u našem jeziku:

Prostorom punim duvanskog dima
Ore vojnički okrugli glasovi, pjano:
Tvoje me oko,
Lelo, zanelo.

(D. Tadijanović, Noćni lokal)

Na istoj su liniji i drugi primjeri ovakvog tipa (ijekavica, ekavica, ikavica) u djelima naših književnika, npr. ikavica u Crnjanskog, Tadijanovića, Marinkovića, Božića i dr.

Glas -h u genitivu plurala, koji je i u Šenoae samo pravopisni znak i koji se ne izgovara, nema u njegovim tekstovima stilografske vrijednosti.⁸

U osobito živim i uzbudljivim situacijama i Šenoa poznaje lom logičke, pripovjedački neutralne rečenice. Taj lom, dakako, označuje tačkom, kao što su to često činili književnici nakon njega.⁹ Iako je, međutim, očito da je zapravo ovdje riječ o sintaktički formiranoj kategoriji, zbog svoje vanjske osnove valja je navesti i ovdje:

Bilo je jedne polnoći. Utrusmo sviću. Čekasmo za prozorom. Eno ga. Iz uske ulice klipše demon. Stane. Kukuriknu (Karanfil s pjesnikova groba. Vienac, X, Zagreb, 1878. str. 117); *Može li žena žrtvovat srdce neljubavi? Zaboravih sebe. Kriva sam ja, kriva sam ja. Koga da biedim? Sebe. Tko je kriv? Ja. Da, ja i neka je tako. Ja sam plemkinja* (U akvariju. Vienac, X, Zagreb, 1878. str. 311).

⁸ Ljudevit je Jonke definitivno eksplicirao problematiku oko glasa -h u gen. plurala (Borbe oko književnog oblika imeničkoga genitiva množine u 19. stoljeću. Književni jezik u teoriji i praksi, Zagreb, 1964. str. 216). A Šenoino je mišljenje: »Na naše kajkavske umjetnike trebalo bi poslati g. Fr. Kurelca sa njegovom šibom, jer ono »ah« u drugom padežu višebroja izgovaraju kao da bura od sjevera duva.« Književnost i umjetnost (Hrvatsko kazalište), Pozor, V, Zagreb, 1866, str. 1265.

Ali za ilustraciju kako od neutralnoga jezičnog sredstva može postati stilografsko, i obrnuto, spominjem poznatu Matoševu pjesmu Gnijezdo bez sokola, Savremenik, Zagreb, 1911. str. 643:

Ja vučem čemer magle tvojih gorah,
očajnost zvjezdah, što nad tobom niču,
u meni jeca sjena tvojih dvorah,
moj otrcani, kraljski, banski Griču.

Ni Matoš, a ni Savremenik u to vrijeme ne pišu -h u genitivu plurala a ni -ie- za dugi jat, pa Matošu upravo ti jezični znakovi služe kao sredstva u historijskoj evokaciji. Mislim da griješe svi pripravljači Matoševe poezije koji mu ispuštaju -h u genitivu plurala i to -ie-. Oni su neodvojivi dijelovi Matoševa doživljaja, baš kao što je i osobita pravopisna grafija neodvojivi dio pjesme »Oproštaj« Tina Ujevića, Matoševa »discipulusa«. Prihvatljivi su pokušaji da se u -ah nasluti »jecaj, plač«, ali se u ovakva tumačenja bezuvjetno mora uključiti i -ie-. Inače. Matoševu Gnijezdo bez sokola nesretan je primjer kako se kod nas nekritički popravljaju i pripravljaču literarni tekstovi: jedni su izdavači izbacivali i -h i -ie-, a drugi opet samo -ie-.

⁹ Usp. sličan postupak u Krležu:

Zvone čaše. Gozba. Stolnjaci i vino.
Viču ljudi. Radost. Ure idu.
A sat kuca, govori na zidu

staru pjesmu o proticanju pijeska
što iz ruku smrti teče, iskri se i ljeska.

(M. Krleža, Sat)

Ili u Đure Sudete:
Tišina. Mrak. Muk — —
Električno zvonce . . .
Negdje kraj naše sobe — —
Svijeće.

Kašljanje. Hroptanje. Koraci.
jedan-dva,
tri-ništa.
Tišina. Mrak.
Muk . . .

(Đ. Sudeta, Kad su sva svjetla pogašena)

Crtu kao znak posebna odvajanja ili osobita isticanja naći ćemo u Šenoinim tekstovima vrlo često. Ovo je poznata i odavno normirana hrvatsko-srpska pravopisna kategorija, a ovdje je navodimo zato da upozorimo i na Šenou:

Ona minù – ja pohitim tada (Tri soneta od Š., Slavonac, I, Požega, 1863, str. 337); *Zaškripiti mogu te šarafom / Zlim šarafom – strogim paragrafom* (Dar centralnom muzeju, Naše gore list, IV, Zagreb, 1864, str. 32); *Ko taj – nek pude svaki Juda* (Francesco della Barche, Vienac, VI, Zagreb, 1875, str. 380); *gdje je sve – ama baš sve – na pazaru bilu* (Hrvatske dramatičke predstave u Zagrebu na početku ovoga vieka, Vienac, XI, Zagreb, 1879, str. 399); *Lj-u-de-vit! viknu biskup stresar se* (Kletva, Narodne novine, XLVI, Zagreb, 1880, br. 279).

Upitnici i uzvičnici u Šenoinim tekstovima nemaju drugih funkcija osim onih koje su općepoznate. Jedino treba spomenuti da Šenoa relativno često upotrebljava uzvičnik kao pravopisni znak graduirane afektivnosti, što odgovara rodoljubnoj ilirskoj i prosvjetiteljskoj maniri hrvatskih književnika i javnih radnika u 19. stoljeću. To je nivo budnica, davorija, aklamacija u općoj nacionalnoj borbi za napredak i osamostaljenje. Za tu svrhu Šenoi katkad nije bio dovoljan jedan uzvičnik:

»*Ru-u-usku gramatiku*«!!! šaptnu suhonja (Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuge i nevolje, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 859); *a moj Gjuka bjež!!* (Bliedi mjesec, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 100); *Zajcu!!!* (Narodno kazalište, listak, Vienac, VI, Zagreb, 1874, str. 381); *jer nijedna od drugih gospo-ja nije hćela(!!!) pa si možete misliti da »Turci u Karlovcu« nisu uspjeti mogli* (Narodno kazalište, listak, Vienac, X, Zagreb, 1878, str. 728).

Apostrofom se poslužuje u redukcijama glasova, što mu je potrebno da postigne određenu metarsku shemu. Tako dakle Šenoa, naravno, pretpostavlja stilografsku vrijednost metra glasovnom liku pojedine riječi: žrtvovan je mogao biti bilo koji glas. Postupak je veoma čest:

Niž to vihar, već su cvieli gorhi (Većeslavu Hanki, Naše gore list, I, Zagreb, 1861, str. 31); *Nišť do pjeska, do nebeskog svoda* (Putnik, Leptir, Zagreb, 1862, str. 40); *Liepo ʼe žaba kreketanje* (Vilinskomu nedonoščetu, Naše gore list, IV, Zagreb, 1864, str. 191); *Što lʼ je bilo, što lʼ se sbude* (Brzojav, Vienac, VIII, Zagreb, 1876, str. 761); *usna daʼnu* (Izabrane pjesme, Zagreb, 1882, str. 31); *Zať ga braćo ne bi dao* (isto, str. 55); *Moj Slovenac stasa čvrsta / za viečnih goramʼ puta* (isto, str. 68).

Ovakvo ispuštanje pojedinih glasova nalazi se i u prozi, s apostrofom ili bez njega, ali se mahom radi o redukcijama razgovornoga jezika, koji je u Šenoinim tekstovima, isto onako kao i u kasnijih naših književnika – na drugi način – stilografska kategorija.

Jel ti se vila iznevjerila? (Ljubica, Zagreb, 1866, str. 8); *Id s Bogom* (isto, str. 8); *Je l' to junak romanu* (Prijan Lovro, Vienac, V, Zagreb, 1873, str. 294); *A znate l', tko ju napisa tu malu siroticu* (Karanfil s pjesnikova groba, Vienac, Zagreb, 1878, str. 65); *Bi l' se udala?* (Pruski kralj, Vienac, X, Zagreb, 1878, str. 284); *Jer šta? Glavu svoju i svojih možeš iznieti, al Zagreb, čitavi Zagreb?* (Zagrebulje, IV, Vienac, XII, Zagreb, 1880, str. 771); *Jesi l' čula kako govori ob učiteljskom zvanju* (Branka, Vienac, XIII, Zagreb, 1881, str. 147); *A da! Krvi je dost* (Kletva, Narodne novine, XLVII, Zagreb, 1881, br. 200).

Akcente i akcenatske znakove Šenoa je upotrebljavao samo tamo gdje bi, po njegovu mišljenju, moglo doći do nesporazuma u značenju riječi (homonimi). Vjekoslav Babukić je u svojoj »Slovnici« preporučivao obilježavanje aorista akcenatskim znakom: čù, izpi, zapè, ali se Šenoa, a ni ostali pisci nisu toga dosljedno držali. Šenoa je ipak poneki put obilježavao svoje aoriste tim znakom. I upravo zato što je Šenoi bilo posebno stalo da se neki glagolski oblik shvati kao aoristni, treba u tome gledati stilografski pokušaj, naime aorist kao ekspresivno glagolsko vrijeme za određivanje brzih, uzbudljivih događaja. Znak [^] Šenoa ponegdje upotrebljava za oznaku kontrakcije i uklanjanja zijeku. Ta je pojava veoma česta u razgovornom jeziku (kao – ko, posao-poso) te neke takve Šenoine slučajeve treba shvatiti kao nastojanje da se u književni jezik unese element razgovornoga jezika, kao osobit postupak u dokumentaciji sadržaja. Stilografiziranost se ogleda u neposrednom izražavanju, u izražavanju koje je lišeno deskripcije. Ovakve ćemo primjere naći u Šenoa i u poeziji i u prozi, samo za poeziju treba dodati i nastojanje da se postigne ritamska okosnica, kao poseban umjetnički medij.

Titrale mu male oči/Bio vesô ili mrk (Stari pandur, Slavonac, II, Požega, 1864, str. 33); *Ja bi njojzi reko oma* (Srce pjesnikovo, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 18); *Razpela je viečna misô* (Posavke, Glasonoša, V, 1865, str. 59); *Komu cvietak na kam tvrdi po* (rima: zlo; Posavke, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 177); *miče se, miče se brže i brže, pa žic! Odjuri put Štajerske* (Bliedi mjesec, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 99); *posô, mrmljô* (Turopoljski top, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 75); *sjedè starac tobož driemati* (Turopoljski top, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 75); *Kôm se ljubi domovina* (U slavu jugoslavenske akademije, Dragoljub, I, Zagreb, 1867, str. 482); *Al dà!* (Prijan Lovro, Vienac, V, Zagreb, 1873, str. 293); *Reci mi dvorovi či su* (Izabrane pjesme, Zagreb, 1882, str. 286).

Skraćenice, koje često imaju praktičnu vrijednost, moguće je međutim upotrijebiti i kao pokušaj omalovažavanja i ironizacije. Njima se npr. služio i Krleža. Ali toga ima i u Šenoa u polemičkim tekstovima: kao da ispuštanje čitavoga naziva, ili imena i prezimena, grafički predstavlja njegovu (ne) vrijednost:

pa hvala »N. L.« (praške novine Narodný List – V. K.) na hvalospjěvu, kad su mu povod tako zlokobne štamparske pogriěške (N. List i Jugoslaveni u Pragu, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 837); ali g. Y-ić, koga ja inače cienim, nije čovjek za taj posao (Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuge i nevolje, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 859); G. ant. veli, da i u onom, što sam ja pisao, ima stilističkih pogrešakah (O hrvatskom kazalištu, Pozor, V, Zagreb, 1866, str. 1007).

Takav je slučaj i s »paškvilom« o plesu u streljani iz »Mladoga gospodina«: Milo je bilo gledat, kako se je g. Z-y vrtio oko gospodične Kl-re, ili ako hoćete, gćna Kl-ra oko g. Z-og, i kako se čuje, sve se vrti oko toga, da si g. Z. pod mantillom gćne Kl-re, svoje buduće drugarice, steče za svoje lice pošteno ime, ili barem poštenu krinku. Dà, g. Z. uzet će kćer g. M-ća (Mladi gospodin, Vienac, VII, Zagreb, 1875, str. 351).

Udvajanje istih glasova (kao i udvajanje istih riječi) ima intonacijsku ulogu. Ti glasovi, umjesto svakoga drugog znaka za posebno isticanje, nosioci su ekstremnih tačaka u situacijama koje su izrazito afektivne. Ovakav stilografski postupak, poznat i u drugih pisaca,¹⁰ pa i suvremenih, u Šenoa je čest:

Mu-u-u! ponove duhovi (Dusi narodne straže, Vienac, I, Zagreb, 1869, str. 470); »Čujte a-a-a-mice! Vi ste vražji čovjek!« (Mladi gospodin, Vienac, VII, Zagreb, 1875, str. 302); Dvadeset, čitaše na glas, bene! Četrdeset i dva. Melius! i-i-i- boga mi, boga mi šestdeset i sedam-sedam-sedam. Optime! Optime! (Mladi gospodin, Vienac, VII, Zagreb, 1875, str. 397); Ma-ma-ma- što je to, Mando, planu major (Turci idu, Vienac, X, Zagreb, 1878, str. 507).

U želji da što vjernije izrazi stvarnost, Šenoa se poslužuje sredstvima razgovornoga jezika. Tako, često, upotrebljava izraz u kojem je narod izmijenio neke glasove, ili opet, ako se radi o strancu, tačno bilježi njegov izgovor domaće riječi:

čim ga smotriš, viditi ćeš ježuitu hipokritu (Štamparske parnice, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 425); naši »patres conscripti« vulgo šenatori (Vječni Žid u Zagrebu ili tri dana tuge i nevolje, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 832); »Ži-ži-žifio« (isto, str. 836); Naš je »vilozov« dobar Slaven (isto, str. 973); liepo, vatreno, da se »Livat« i živio na sve strane sipalo. »Živio! Livat!« (Turopoljski top, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 91); »ŠeminarSKU juhu (Liepa Anka, Vienac, V, Zagreb, 1873, str. 419); š-š-š-i ššak (čičak) (Mladi gospodin, Vienac, VII, Zagreb, 1875, str. 219); »Imamo konštituciju!« vikalo se bez obzira na sve strane (Vladimir, Vienac, XI, Zagreb, 1879, str. 694); Dà, miloštivi gospodine (Kanarinčeva ljubovca, Vienac, XII, Zagreb, 1880, str.

¹⁰ Evo npr. Ksavera Šandora Đalskog: »Ma-ma-mag-ni-fice-fififice« poče nesretnik i stane mucati da nije mogao dalje. (Zadnja četiri gornjaka)

842); *Falb je svoje proročanstvo vrlo delfički štilizirao* (Zagrebulje, IV. Vienac, XII, Zagreb, 1880, str. 835); *ajdmo* (Kletva, Narodne novine. XLVII. br. 186).

Napokon, u stilografska sredstva na području pravopisa valja ubrojiti i vanjske tehničke znakove, čija osobitost treba da izrazi i osobito isticanje smisla onoga što je napisano.¹¹ Šenoa se služi izmjenom u vrsti slova:

Reče: »NEK NAD PUSTIM POLJEM TIME / ČOVJEK SVOJE SAM PROSLAVI IME (U slavu 25. svibnja god. 1862. na Grobničkom polju, Glasonoša, II, Karlovac, 1862, br. 43); *JA. Mala je rieč, velika stvar* (Zagrebulje, I, Pozor, V, Zagreb, 1866, str. 881); *pamti do groba svetu starinsku pjesmu: ČUVAJ SE SENJSKE RUKÉ!* (Čuvaj se senjske ruke, Zagreb, 1876, str. 118); *U Lici BR! BR! BR! Gdje vukovi rastu i medjedi cvatu* (Branka, Vienac, XIII, Zagreb, 1881, str. 116).

Za isticanje služio se i spacioniranjem:

Većina europejskih vladah poprimi ovo načelo, a uzvišena naša vlada to izreče svečanom rieči: »j e d n a k o p r a v o z a s v e« (Česi i carska diploma od 20. listopada 1860, Pozor, I, Zagreb, 1860, str. 77); *danas već ne tebi, nego drugim i drugačije, zadaje posla* (Ivanje u Pragu, Pozor, III, Zagreb, 1862, str. 358); *Kriv je, koga hoćeš biedit s grieha* (Slavka, Dragoljub, I, Zagreb, 1867, str. 705); *Ko taj nek pade svaki Juda* (Francesco della Barche, Vienac, VII, Zagreb, 1875, str. 380); *Nadje polje, nadje gore / Nadje lozu, nadje more* (Dolazak Hrvata, Obzor, V, Zagreb, 1875, br. 106); *Ljudevit kralj preminu, reče Sudar mirnim al bolnim glasom* (Kletva, Narodne novine, XLVI. Zagreb, 1880, br. 279).

Podjednako mu je poznata i vrijednost novoga retka za posebne cjeline, pa time i za osobito izdvajanje:

O čemu je naša nada govorila?

O politici?

Jok, predosadna stvar!

O uređenju jugoslavenske akademije?

Jok, nek akademici sami o tom govore.

O Hrvatskoj?

¹¹ Dokazi da je Šenoa duboko osjećao jezik i njegovu napisanu formu mogu se naći, tako reći, na svakom koraku. Ako se na osnovu sličnih pravopisnih i jezičnih postupaka u Šenoa i u drugih naših književnika ne može, dakako, govoriti o utjecaju, u bukvalnom značenju te riječi, lako je u toj sličnosti naslutiti veličinu Šenoina osjećaja za jezik, za njegove funkcije, za budućnost hrvatskoga izraza. Ne treba, naime, zaboraviti da Šenoa stoji na čelu pokušaja o čijoj će sudbini, vrlo često, odlučivati iskustvo čitava stoljeća. Ovamo spadaju čak i takvi periferni pravopisni običaji kakav je npr. izbor slova.

U pripovijeci »Na uzvišici«, suvremenog hrvatskog književnika Slobodana Novaka, naći ćemo i u 1961. godini potvrdu za Šenoin postupak:

-- Onda smo kosti bacili u kosturnicu.

-- BACILI? -- i pri tom sam možda mislio: »Grob je još bio otvoren.« (Tvrđi grad, str. 19)

Nad nek i m grobom stajala je nek a mlada žena sa škarama. (Tvrđi grad, str. 21)

Jok, ta hvala bogu znamo, da smo u Hrvatskoj (Zagrebulje, I, Pozor, V, Zagreb, 1866, str. 789).

U »Bliedome mjesecu«, da bi izrazio živost, lakoću, humorističnost, upotrebljava izrazito kratke odjeljke:

Gospodin Venčiček bijaše čovicčac napeta, krtasta nosa, debelih ježi-obrvah, uvijek smiešeća se lica, bez brkovah ali bradat à la gorila, »tjelesni« krojač liečničkog fakulteta, a »manikejac« par excellence.

Gospodin Venčiček, taj patuljak, trčuljak bezbrkuljak vijao je mladu doktoriju po Alservorstadtu kô krvolok pauk sirote mušice.

Osobito nesretna muha bio je naš Gjuka, komu se je ime takodjer u crnoj knjigi Vendelinovoj sjajilo.

Gospodin Venčiček bijaše doduše takodjer dobar Slaven, kô što Gjuka, al krojački računi se žalibože nekompenziraju uzajamnosti slavenskom (Bliedi mjesec, Glasonoša, V, Beč 1865, str. 100).

U stilografska područja s područja fonetike treba ubrojiti izmjene i različnost kod upotrebe pokretnih samoglasnika: kako-kak, kano-kan, dobroga-dobrog, zatim kontrakcije i redukcije, i pojedinačne primjere asimilacije, disimilacije i palatalizacije ili pak druge izmjene zbog rime ili ritma. Iza ovih sredstava u prozi treba gledati Šenoino nastojanje da svoj tekst formulira što vjernije prema razgovornom jeziku, u kojem su redukcije tipa: al, stante, dršte, i kontrakcije tipa: poso, mogo, čuvo, veoma česte i uobičajene; u poeziji, iza ovih izabranih stilografskih kategorija u prvom redu treba vidjeti želju da se postigne metarska shema stiha, a zatim, u nekim slučajevima, da se postigne i razgovornost. Kao što je već rečeno, u redukciji radi održavanja ritamskoga medija, mogao je biti žrtvovan svaki glas, a isto tako i pojedini slogovi. Ostaje dakako otvoreno pitanje kako danas treba gledati i ocjenjivati takve Šenoine postupke. Ne upuštajući se u doživljavanje i u estetske analize ovakvih Šenoinih pokušaja, ne treba ipak zaboravljati da Šenoa nije postigao svoj najviši umjetnički domet u poeziji.¹² Ali za povijest našega izraza svako treba zabilježiti Šenoine postupke, njegov osjećaj za dubletizirane kategorije kod kojih nema razlike u značenju, ali od kojih je jedna obična, neutralna, semantički ili afektivno, a druga je obilježena, jer se sastoji od neutralne vrijednosti i od stilografskoga dodatka. Taj dodatak može značiti poetizaciju, muzikalizaciju, ili pak »razgovornost«, izražavanje i vjerniju reprodukciju stvarnosti.¹³

¹² Slavko je Ježić potpuno u pravu kad kaže: »Te su pjesme plod rođena govornika, koji nikad nije bio u neprilici za izraz koji će odgovarati njegovoj misli ili njegovu osjećaju. To im je, dakako, često i na štetu, jer se pod bujnom rječitošću gubi neposredni osjećaj ili oštrina misli.« (Život i djelo Augusta Šenoae, Djela Augusta Šenoae, XII, Zagreb, 1964, str. 94)

¹³ Usp. npr. slične jezične osobitosti u novijih književnika:

Ime njegvo slavno, dobro, sveto (Većeslavu Hanki, Naše gore list, I. Zagreb, 1861); *No po liku sve razlici ljudi* (isto, str. 38); *U 'nom kraju, što ga morje paše* (U slavu 25. svibnja god. 1862. na Grobničkom polju, Glasonoša, II, Karlovac, 1862, str. 43); *Kažite nebu* (Poljak slijevac, Naše gore list, II, Zagreb, 1862, str. 129); *Drago svijetu nizokomu / Gledat lice daničino / Draže nebu visokomu / Motrit oko djevičino* (Oko djevičino, Naše gore list, II, Zagreb, 1862, str. 230); *Za slobodu ginut od vjek viko* (Hrvatskomu sinu, Naše gore list, III, Zagreb, 1863, str. 214); *Jer do greba / Treba hljeba* (Očitovanje ljubavi, Naše gore list, III, Zagreb, 1863, str. 270); *To č'mo biti tek junaci* (isto, str. 200); *Da 'e poljana cvietom odjevena* (Tri soneta od Š., Slavonac, I, Požega, 1863, str. 337); *Samo meni da t' je slušat dano* (Soneti, Naše gore list, IV, Zagreb, 1864, str. 4); *Igra sada velki Frico šah* (Šah-mat, Naše gore list, IV, Zagreb, 1864, str. 93); *Oj divotni stvoru boži* (rima: složi; Brojanice, isto, str. 210); *Tu bi snivo, tu bi spavo / Miran sanak, divan sanak* (Grob za živa, Slavonac, II, Požega, 1864, str. 66); *Dost! Ta dražest znadu svi tvu* (Srce pjesnikovo, Glasonoša, V, str. 19); *O'šli tako diete milo?* (Posavke, isto, str. 177); *Na kreljutih sjajnih andjo krene* (isto, str. 177); *Tih vjetrić oko' liščem šuška* (Zlatni krst, isto, str. 187); *Kud će jabuka pasti neg izpod stabla, što će od mačka biti neg opet mačke* (Turopoljski top, Glasonoša, V, Beč, 1865, str. 65); »Ništ neznamo« (isto, str. 91); *Ak sam vicišpanica, nisam banica* (Do tri puta Bog pomaže, Dragoljub, II, Zagreb, 1868, str. 593); »Mladče! vrat mi janje bielo« (Vračarica, Vienac, I, Zagreb, 1869, str. 149); *Al nemož da se zemlja zaokruži* (Božji sud, Vienac, IV, Zagreb, 1872, str. 225); *Zô nevjerniku glas* (Smrtno zvonce, Vienac, V, Zagreb, 1873, str. 33); *Kaž, slavska desnica što vriedi? Ništ* (Slavka, Vienac, VI, Zagreb, 1874, str. 86); *Vidj! nastavi baba staviv ruku na Klarine grudi* (Čuvaj se

I u modrini prvog polumraka
Nazirem oči jednoga dječaka,
Jednoga malog, mrtvoga dječaka.

(D. Cesarić, Djetinjstvo)

Da' mišljaše da u tom gradu
Ostavlja dušu njome bonu?

(D. Cesarić, Bez oprostaja)

I tisijem sjajem vala, tamo amo
Ko duvak, duh il mjesečine gruda
Zanesen labud kroči amo tamo.

(A.G. Matoš, Labud)

Jer mi je mučno biti slab,
jer mi je mučno biti sam
(kada bih mogo biti jak,

kada bih mogo biti drag)
no mučno je, najmučnije
biti već star, a tako mlad!

(T. Ujević, Svakidašnja jadikovka)

- Čut! Odbi od astala! - Milicioner je u lijevoj ruci držao naše legitimacije, desnom rukom pisao, a u ime naroda pitao - Adresa?

(S. Novak, Deložacija)

senjske ruke, Zagreb, 1876. str. 41); *Nuder hošli? Nemoj dugo!* (Antologija pjesništva hrvatskoga i srbskoga, Zagreb, 1877, str. 240); *ak mi Janja bude snahom* (isto, str. 246); *Čekte! Čekte! Fruziko!* (Diogenes, Zagreb, 1878, str. 332); *Spasih te, gledah te. a ti ništ, upravo ništ* (Vladimir, Vienac, XI, Zagreb, 1879, str. 504); *Šut babo! viknu Grga* (Kletva, Narodne novine, XLVII, Zagreb, 1881, br. 104); *za zim' spravlja kući mliječnu hranu* (Izabrane pjesme, Zagreb, 1882, str. 64); *Gusari tvi nam barku pale* (isto, str. 190).

Posve je razumljivo da se između zastarjelih i suvremenih oblika jezičnoga izraza ne da povući oštra granica. Pojedinačni primjeri egzistiraju i izvan generalnih zaključaka, jer se nalaze u kontekstu ili u službi koja im određuje drukčiji značenje od onih koja su ovdje spomenuta. Tako je nedvojbeno da ovakav pregled pokazuje kako su pojedini stilografski izrazi posebice uvjetovani čitavim nizom determinanata, i kako njihov opis u konkretnim vrijednostima može biti različit. Ovakav pregled ujedno pokazuje kako umjetničko djelo nije samo riječ, ponajmanje riječ u svom normiranom pravopisnom ili fonetskom obliku, ali kako je u jednom izraznom sistemu uvijek i to. Ta umjetnička riječ zapravo je bogat splet raznolikih i mnogostrukih jezičnih i izvanjezičnih vrijednosti. U tu umjetničku riječ treba uključivati povijesne, nacionalne, filozofske, ideološke, logičke, a i mnoge druge vrijednosti. Za cjelovitu ocjenu važni su svi ti sastojci. Ali, ako se odlučimo za to, riječ će nam biti ono prvo u traganju za medijem pisane umjetnosti. Riječ u raznim oblicima i položajima svoga izraznoga sistema, riječ u varijantama pravopisnih, fonetskih, morfoloških, leksičkih, sintaktičkih mogućnosti i nemogućnosti jednoga jezika. Ako je promotrimo iz ovih uglova, nećemo otkriti sve o njoj, ali ćemo otkriti mnogo. Mislim da bismo tako učinili svoj stilografski pokušaj, a ovo bi nam omogućilo da krug ipak negdje zatvorimo.

REČENICA KAO JEZIČNA JEDINICA

(Svršetak)

Radoslav Katičić

Takvoj se definiciji, međutim, može staviti vrlo zanimljiv prigovor. Upravo zato što u čitavom diskursu izbor jednih jedinica uvjetuje izbor drugih (v. navedeni primjer), može se tvrditi da se ni jedan dio diskursa ne može izdvojiti tako da i sam bude diskurs i da to mogu biti i svi preostali dijelovi. Tako se u našem primjeru može reći da *Ona to nije mogla shvatiti ni prihvatiti* ne može samo za sebe biti diskurs jer su puni sadržaj od ona i ženski rod uvjetovani prethodnim tekstom. Pri strogoj primjeni naše definicije čitav bi se navedeni diskurs sastojao od jedne jedine rečenice. To se čak može općenito tvrditi za svaki diskurs, jer u njemu, po definiciji, postoji uzajamna uvjetovanost jedi-